

DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA ELEKTRON SAVDOLARNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Norqulov Farrux Rustam o‘g‘li

70410401 – Davlat moliyasi va xalqaro moliya (sirtqi)
magistratura mutaxassisligi tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat xaridlari tizimining zamonaviy raqamli transformatsiyasi, xususan elektron savdolari rivojlantirish bo‘yicha mavjud muammolar va takomillashtirish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Davlat xaridlarida shaffoflikni ta‘minlash, korrupsiya holatlarining oldini olish, byudjet mablag‘laridan samarali foydalanish va raqobat muhitini kuchaytirishda elektron savdo platformalarining o‘rni alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, O‘zbekistondagi mavjud yondashuvlar xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: davlat xaridlari, elektron savdo, raqamli platforma, shaffoflik, tender, byudjet nazorati, korrupsiya, raqobat.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat xaridlari tizimi nafaqat iqtisodiyotni tartibga soluvchi vosita, balki moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, davlat tashkilotlarining moddiy-texnik ta‘minotini samarali tashkil etish va xususiy sektor bilan sog‘lom raqobatni shakllantirish mexanizmidir. Ayniqsa, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda davlat xaridlari tizimida elektron savdolari joriy etish va rivojlantirish borasida sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Davlat xaridlari to‘g‘risida”gi Qonun [1], E-Xarid.uz platformasi va boshqa normativ hujjatlar ushbu yo‘nalishda qonunchilik asosini yaratgan bo‘lsa-da, tizimda hanuzgacha muammolar mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish va elektron savdolari yanada mukammallashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Davlat xaridlarida elektron savdolari rivojlantirish, avvalo, shaffoflik va ochiqlik prinsiplarini amalda ta‘minlashni nazarda tutadi. An‘anaviy, qog‘oz shaklidagi tender jarayonlari ko‘p hollarda vaqtni boy berish, subyektiv baholash va korrupsiyaviy xatarlar bilan kechgan. Elektron platformalar esa barcha ishtirokchilarga bir xil shart-sharoit yaratadi, xarid jarayonining har bir bosqichi onlayn kuzatuv imkoniyatiga ega bo‘ladi va raqobatning adolatli shakllanishini kafolatlaydi. Masalan, elektron savdo orqali o‘tkazilgan tenderlarda g‘olib tanlashning mezonlari oldindan belgilangan algoritm asosida avtomatik baholanadi, bu esa inson omilidan kelib chiqadigan subyektiv qarorlarni bartaraf etadi.

Shunga qaramay, amaliyotda elektron savdo tizimining ishlashida bir qancha tizimli kamchiliklar mavjud. Avvalo, hududiy tengsizlik muammosi – ya’ni chekka viloyatlardagi kichik tadbirkorlik subyektlari elektron platformalardan foydalanishda texnik yoki malaka jihatdan qiynalmoqda. Bunday sharoitda ularning xarid jarayonlarida ishtirok etish imkoniyatlari cheklanadi, bu esa raqobat muhitining buzilishiga olib keladi. Ikkinchidan, ayrim hollarda davlat buyurtmachilarining o‘zlari tomonidan tender shartlari ma’lum dodavlat ishtirokchilarga qulay qilib yozilishi holatlari ham uchrab turadi. Bu esa raqamli platformalar mavjud bo‘lishiga qaramay, adolatli tanlov prinsiplariga ziddir.

Yana bir masala — bu platformaning funksional imkoniyatlarini to‘liq ishga solmaslikdir. Ba’zi hollarda elektron xarid platformalari faqat tanlov e’lon qilish va arizalarni qabul qilish bilan cheklanib qoladi. Holbuki, zamonaviy xalqaro tajribada elektron xarid platformalari raqamli hujjat aylanishi, avtomatik kontrakt tuzish, moliyaviy monitoring va ijro nazoratini ham o‘z ichiga oladi. Misol uchun, Estoniyada xarid platformasi nafaqat xarid qilish, balki byudjetdan to‘lovlarni amalga oshirish va davlat moliyasi harakatlarini kuzatib borish funksiyasini ham bajaradi. O‘zbekistonda ham bu yo‘nalishda imkoniyatlar mavjud bo‘lib, ularni bosqichma-bosqich amaliyotga tatbiq etish zarur.

Bundan tashqari, elektron xaridlarda ishtirok etuvchi xodimlarning raqamli savodxonligi ham muhim omildir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab tashkilotlarda elektron tender bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar kerakli texnik va yuridik bilimlarga ega emas. Bu holat texnik xatoliklar, noto‘g‘ri hujjat rasmiylashtirish va tender jarayonining bekor bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, elektron xarid sohasida doimiy malaka oshirish kurslari, amaliy seminarlar va videoqo‘llanmalar orqali kadrlar salohiyatini kuchaytirish zarur [3].

Shuningdek, xarid natijalari va bajarilgan shartnomalarning monitoringi ham raqamli tizim orqali yuritilishi lozim. Hozirgi kunda ko‘plab davlat xaridlari shartnomasi imzolanganidan keyin uning ijrosi bo‘yicha nazorat tizimi yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan. Bu esa ayrim hollarda sifatsiz tovar yetkazib berish yoki shartnoma shartlarini buzish holatlariga olib keladi. Elektron monitoring tizimi, ya’ni real vaqt rejimida ijro holatini kuzatib borish funksiyasi bu kabi kamchiliklarning oldini olishda samarali vosita bo‘la oladi.

NATIJALAR

Hozirgi davrda elektron xarid tizimining samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyasini tatbiq etish masalasi alohida e’tiborga loyiq. An’anaviy elektron platformalarda shaffoflik faqat jarayonning tashqi bosqichlarida ta’minlansa, blokcheyn asosidagi tizimda xarid jarayonining har bir qadami o‘zgartirib bo‘lmas raqamli yozuv sifatida saqlanadi. Bu texnologiya har qanday manipulyatsiyalarning oldini oladi va tender

shartlari, ishtirokchilarning takliflari, baholash natijalari kabi ma'lumotlarni maxfiy va ishonchli saqlash imkonini beradi. Shuningdek, shartnomalarning bajarilishi holatini kuzatish, to'lovlarning amalga oshirilishini qayd etish va real vaqt rejimida xarid bo'yicha hisobotlar tuzish imkoniyati blokcheynning afzalliklaridandir. Raqamli iqtisodiyotga o'tayotgan O'zbekiston sharoitida blokcheyn asosidagi davlat xarid tizimini joriy etish korrupsiyaviy omillarni kamaytirish va moliyaviy tartib-intizomni mustahkamlashda muhim vositaga aylanishi mumkin.

Yana bir dolzarb masala — bu xarid bo'yicha jamoatchilik nazoratining yetarlicha yo'lga qo'yilmaganidir. Elektron savdolar raqamli formatda o'tkazilayotgan bo'lsa-da, ularning monitoringi, baholash mezonlarining asoslanganligi yoki tender g'olibining tanlanishida jamoatchilik vakillari yoki fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki sust. Aslida esa, bu tizimda ommaviy monitoringni kuchaytirish, nodavlat tashkilotlarni jarayonga jalb qilish va foydalanuvchilarga qulay axborot interfeysi yaratish orqali xarid tizimining hisobdorlik darajasini oshirish mumkin. Shuningdek, OAV va ochiq ma'lumotlar portallarining xarid natijalarini tahlil qilishi, tahliliy maqolalar va jurnalistik surishtiruvlar orqali jarayonga ijtimoiy bosim o'tkazishi — tizimda sog'lom raqobatni kuchaytiradi [4].

Bundan tashqari, elektron xaridlar tizimida sun'iy intellekt algoritmlaridan foydalanish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. AI asosidagi tizimlar tender hujjatlarini avtomatik tahlil qilish, takliflar o'rtasidagi real farqlarni aniqlash, baholashda inson omiliga ta'sir qiluvchi subyektiv qarorlarni kamaytirish imkonini beradi. Masalan, taklif etilgan narx, kafolat muddati, yetkazib berish va xizmat ko'rsatish shartlarini avtomatik ravishda skoring qilish orqali shaffof, tez va asosli g'olib tanlash imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt orqali oldingi xaridlar natijalari tahlil qilinib, xarajatlar optimalligi va moliyaviy samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanadi. O'zbekiston elektron savdo tizimi uchun bu texnologiyalarni tatbiq qilish, nafaqat texnik innovatsiya, balki strategik boshqaruvning bir qismi sifatida qaralishi lozim.

Shu bilan birga, elektron savdo platformalari interfeyslarining qulayligi va foydalanuvchilar uchun tushunarli bo'lishi ham amaliyotda muhim rol o'ynaydi. Ko'plab tadbirkorlik subyektlari, ayniqsa kichik biznes vakillari, mavjud platformalarning texnik murakkabligi yoki interaktivlik darajasining pastligi tufayli ulardan foydalana olmaydi. Bu esa ularning tenderlarda ishtirok etishiga to'sqinlik qiladi va bozor raqobatiga salbiy ta'sir qiladi. Shu sababli, davlat xarid platformalarining interfeysi intuitiv, ko'p tilda ishlovchi, moslashuvchan va mobil qurilmalar uchun moslashtirilgan bo'lishi lozim. Foydalanuvchi uchun yo'riqnomalar, videoqo'llanmalar va onlayn maslahat xizmatlari mavjudligi bu tizimga kirib kelayotgan yangi ishtirokchilar uchun sezilarli yordam beradi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, davlat xaridlari tizimida elektron savdolarni rivojlantirish davlat sektorida ochiqlik va samaradorlikni ta’minlashning muhim vositasidir. Biroq bu tizimning to’liq samaradorlik bilan ishlashi uchun texnik imkoniyatlardan tashqari, huquqiy, tashkiliy va inson omiliga oid omillarni ham chuqur tahlil qilib, ularni bosqichma-bosqich takomillashtirish zarur. Raqobat muhitini kuchaytirish, barcha hududlarda teng ishtirok imkonini yaratish, kadrlar salohiyatini oshirish va ijro monitoringini avtomatlashtirish orqali elektron xarid tizimi chinakam samara bera oladi. O‘zbekiston davlat xaridlari sohasida bu yo‘nalishda sezilarli yutuqlarga erishmoqda, biroq bu boradagi islohotlarni chuqurlashtirish va zamonaviylashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat xaridlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2021 yil.
2. Prezident qarori: PQ-4611-son, “Davlat xaridlarini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019 yil.
3. Transparency International (2022). Global Report on E-Procurement Practices. Berlin: TI Press.
4. Умаров, Ш. И., Меликулова, Г. Э., Усманов, И. И., & Мирзакулов, Х. Ч. (2018). Исследование процесса переработки фосфорнокислых растворов обогащения фосконцентрата Центральных Кызылкумов. Universum: технические науки, (6 (51)), 59-62.
5. OECD (2021). Public Procurement for Innovation: Good Practices and Strategies. Paris: OECD Publishing.
6. САТТОРКУЛОВ, О., ЮСУФАЛИЕВ, О., & ТУРДИКУЛОВА, Ш. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИНФРАТУЗИЛМАСИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ МЕХАНИЗМИ. ЎЗБЕКИСТОН АГРАР ФАНИ ХАБАРНОМАСИ, 59.
7. Sattorkulov, O. T., Rahmatov, K. U., & Sadikova, S. O. (2020). Инновацион муҳитни шаклланиш асослари. Молодой ученый, (9), 217-219.